פירות שחלקם חונטים לפני ט״ו בשבט וחלקם לאחריו

הצגת הבעיה

רוב הפירות, הן הקיציים והן החורפיים, חונטים זמן רב למדי לאחר ט״ו בשבט. אך ישנם כמה סוגים של פירות שמועד החנטה שלהם מוקדם כגון האתרוג, הלימון, השקד, השסק, ולפעמים אף האפרסק. מועד החנטה של פירות אלו תלוי מאד במידת הקור שהיה בחורף, אך בעיקר במידת החום שגורמת להתעוררות של העצים. בשנה שעברה נמסר לנו שהיו עצי אפרסק מאיזור לכיש שחנטו זמן רב לפני ט״ו בשבט. יתר על כן, ישנן שיטות גידול כאלה שאינן מסתמכות על האקלים הטבעי בלבד, כגון גידול עצי אפרסק בחממה, והעצים מקבלים בחודשים טבת–שבט, חום הרגיל בחודשי הקיץ.

כלל יסודי בדיני תרומות ומעשרות הוא, שהחנטה קובעת את שנת המעשר. אם הפרי חנט לפני ט״ו בשבט הוא משתייך לשנה הקודמת, למשל לשנה השניה, ואם הוא חנט לאחר ט״ו בשבט הוא משתייך לשנה השלישית.

בגידולים אלו יכולה להתעורר בעיה של חנטה בחודש שבט שהוא חודש המעבר של שנת המעשר. מכיון ששנת המעשר של כל פרי נקבעת בהתאם לחנטתו לפני או אחרי ט״ו בשבט, נוצר מצב שיש מטע שלם שחלק מפירותיו משתייכים לשנה אחת וחלקם משתייכים לשנה שלאחר מכן. הפירות של המטע מעורבים ולא ניכר אלו פירות משתייכים לשנה השניה ואלו – לשנה השלישית.

הבעיה ההלכתית מתחלקת לשתים:

א. האם חייבים להפריש מעשר שני כדין מעשר השנה השניה, או מעשר עני כדין השנה השלישית.

ב. מכיון שהפירות מעורבים נמצא שמפרישים פירות שנה אחת על פירות שנה אחרת.

א. תשובת מרן הגר"ש ישראלי שליט"א (מכתב)

הגמ' בר"ה (דף י"ג–י"ד) מביאה את הכרעת שמואל בענין הפירות שזמן המעשר שלהם לא ניתן להקבע בבירור בהלכה: "הכל הולך אחר גמר הפרי".

והתוס' (שם ד"ה אחר), התקשו והניחו בקושיא, דפוסק דלא כמאן[1]. והנה גם הרמב"ם (פ"א ממע"ש ה"ח) פסק כמותו. ואם כי הראב"ד השיג עליו, לשם מה צריך ערבוב כל הפרי יחד, מ"מ הערבוב לא מפריע גם לדעתו, ונראה שבזה נקטינן כמ"ש רש"ש שצובר גורנו, ושמואל שאמר הלכה כרש"ש, אינו שולל גם את הערבוב הזה, אולי כדי גם לעשות זאת לספק, שכן באמרנו "אין בילה" הרי לא אמרנו שהדבר לא ברור, ומ"מ מדי ספק לא יצא[2].

והמחוור הוא כמש"כ הרדב"ז[3] (שם) בסוף דבריו, דשמואל הסומך על קבלה מרבותיו שכל כה"ג מתחשבים עם גמר הפרי, ומ"מ לא נשלל מ"ש שמואל בהלכה כרש"ש. ע"כ נוקטים גם בפעולת הערבוב, אך העיקר הוא, שגמר הפרי הוא המהווה ג"כ יסוד נוסף. וא"כ ניתן לומר **שגם דעת רש"ש** היא ולא סמך רק על הבילה, אלא צירף שני הדברים גם יחד.

ומכאן לימוד לכל מקרה מסוג זה, שהערבוב בא **דרך הגידול והצמיחה** ואינו ענין למקרה שנתערבו שני מיני פירות, שאז יש לדון בדין תערובת וביטולה. לזאת נ"פ, שבכל הפירות שנופל עליזם ספק מסוג זה, יש לערבב את הפירות ולהפריש מיניה וביה כפסק הרמב"ם.

הערות העורך (י.פ.)

1. דעת חכמים ורבי שמעון שזורי שהאורז והדוחן וכו' בתר השרשה, אלא שלרש"ש אם חלקם השרישו לפני ר"ה וחלקם אחרי ר"ה – צובר גורנו לתוכו ונמצא מעשר מן החדש על החדש ומן הישן ע"י הישן, כי יש בילה. לעומת חכמים ורש"ש, שמואל סובר שקטניות בתר גמר פרי.
2. הרמב"ם כותב: האורז והדוחן וכו' בתר גמר פרי וכן פול המצרי אעפ"י שהשריש מקצתו לפני ר"ה ומקצתו לאחריו – **צובר גורנו לתוכו** ותורם ומעשר מן הכל כאחד **שהכל הולך אחר גמר פרי.**
3. הרדב"ז מתרץ שרק בפול המצרי כתב הרמב"ם: צובר גורנו וכו' מפני שזהו מקרה שבו יש ספק אם נגמר הכל יחד ובכה"ג סמך שמואל על בילה. על כך שואל הרדב"ז: שמואל דלא כמאן? והוא מתרץ ששמואל קיבל מרבותיו ש"אין בילה" ומאידך שבפול – צובר גורנו וע"כ פסק שהכל בתר גמר פרי.

תשובת הרב מן ההר שליט"א (מכתב)

אני אומר לנפשי שבכל מקום שהרמב"ם הורה והראב"ד לא נחלק עליו, הרי הרמב"ם גדול בחכמה ובמנין, וכשהראב"ד חלק עליו הרי זה ספיקא דדינא, ובזה ההלכה פסוקה וברורה, שבדאוריתא כל ספק לחומרא, ובדרבנן הספק לקולא. ואחריהם מרן המחבר בשולחן ערוך, בכל מקום שהרמ"א לא נחלק עליו, ודא ודאי שמרן הוא הגדול בחכמה ובמנין, ואין לסטות מדבריו ימין ושמאל אפילו כחוט השערה.

לפיכך בתערובת של פירות שנה שלישית עם פירות של שנה הסמוכה לה לפניה או לאחריה, וכן גם בפירות שיש בהם ספק מאיזו שנה הם, אם משנה שפירותיה חייבים במעשר שני, או משנה שפירותיה חייבים במעשר עני, עיקר הדין הוא כדברי הרמב"ם. ואף על פי שבכסף משנה כתב מרן בתחילה שדברי הרמב"ם תמוהים, הרי הביא את דברי מהר"י קורקוס להסביר דבריו, ואחרי כן כתב את דברי הרמב"ם בלי להוסיף ובלי לגרוע. והנה גם לא השיגו על מרן, לא הרמ"א, ולא הש"ך והט"ז ובאר הגולה, וגם ב"מעשה אורג" העתיק את דבריו והטעים אותם. ו"במשנה אחרונה" שעל המשניות (מכשירין פ"ב מי"א) כותב שר' עקיבא שהפריש מספק שני מעשרות, עשה לפנים משורת הדין לתת לעניים כדי להחמיר על עצמו.

בדבריו אלה כיון בעל "משנה אחרונה" בדעתו הגדולה לדברי רב נסים גאון המודפסים בש"ס וילנא על הדף (עירובין ז' ע"א). ואף על פי שגם הגר"א בהגהות השולחן ערוך העתיק את דברי הראב"ד, אנן מה נענה אבתרייהו דמרן המחבר שהוא מרא דארעא ישראל ומרא דכל ישראל כולם, הוא והרמ"א וכל נושא כליהם, שסמכו את ידיהם על דברי הרמב"ם אלה. והלא זהו השולחן שאנו סמוכים עליו, וזהו הלחם שאנו אוכלים והמים שאנו שותים, ומפיהם ומפי כתבם אנו חיים.

אך בודאי מי שהיכולת בידו ובנדבת לבו ירצה להוסיף לעניים, יעשה הטוב והישר: ויצא ידי חובה גם כדברי הראב"ד והר"ש והרא"ש, וינהג כמנהג ר' עקיבא לפדות מעשר שני זה בכסף, כפי שאנו נוהגים כיום בכל מעשר שני, ואת פירות המעשר הפדויים יתן לעניים כפי שאנו נוהגים במעשר עני אחר. כי הראב"ד ודעימיה הבינו, שר' עקיבא עשה כך מעיקר הדין, אבל הרמב"ם ומרן המחבר שהכריע כדבריו, שלא הביאו את דברי ר' עקיבא מן הסתם סוברים שרק מפני שהיה חסיד ועשיר מופלג, ראה את עצמו חייב לנהוג כך, ולא כל מי שרוצה ליטול את השם יטול.

וראה במשנה פאה (פ"א מ"ב), שם הזכירו חז"ל שחייב אדם להיות נדיב כפי יכולתו ולתת לעניים יותר ממה שהוא חייב על פי דין לתת להם. וכן גם בתרומה קבעו חז"ל שיעור מיוחד לעין יפה. ויש לומר בזה, שהטעם הוא מפני שהתורה עצמה לא קבעה בשני אלה שיעור הראוי לכל אדם, וכיון שכך רמזה בזה, שיש בשתי נתינות אלה מרווח, וכל המוסיף משובח. אבל בנתינות אחרות שבהם קבעה התורה שיעור, אל יוסיפו ואל יגרעו, והלואי ויצאו כולם בהם ידי חובתם.

בדברי "מעדני ארץ" (תרומות פ"ב ס"ק ב') שהביא מר בזיתי ניקוף שנתערבו בזיתי מסיק, שם חיוב ופטור מעורבים, ובהם המיעוט נבלע לתוך הרוב, וקיבל את מהות הרוב לחיוב או לפטור. ויש לשאול על דבריו בשני צדדים. הרי אם זיתי מסיק הם המיעוט, איך יתבטלו הזיתים החייבים בתרומה בזיתי ניקוף הפטורים, והרי אמרנו על התרומה כהיתרה כך גם איסורה, והואיל והיתרה במשהו גם איסורה במשהו? ועל זה נשיב שסברא זו לאסור אותם היא מדרבנן, אבל מדאוריתא כל מין במינו בטל, והואיל ואיסור טבל בזמן הזה מדרבנן, הם אמרו והם אמרו לחייב את הכל בשווה. ואם זיתי מסיק הם הרוב וזיתי ניקוף הם המיעוט, כמו כן יש לשאול, איך יכול המיעוט הפטור לקבל את החיוב של הרוב אם חיובו יהיה מדרבנן? וזה יהיה טוב רק ביין ושמן שיש בהם בילה, אבל לא בדברים שאין בהם בילה, שאם יתרום ותזדמן לו התרומה מפירות שחיובם מדרבנן על פירות שחיובם מדאוריתא. ועל כרחך נצטרך לומר שהרמב"ם וגם הרע"ב סוברים שיש בילה בכל דבר כדברי המשנה למלך (הל' תרומות פ"ב הי"ג) המצטט את המהרי"ט. אבל אם אין בילה אלא בשמן ויין, תמוה מאוד שהרמב"ם לא ביאר שהדברים אמורים רק כשהוא עושה את הזיתים והענבים לשמן ויין, שאז הם יכולים להבלל, ולא כשאוכל אותם זיתים וענבים.

מה שנאמר בתערובת של פירות החייבים בפירות הפטורים אפשר לומר גם בתערובת של פירות משתי שנים שסדר הפרשות המעשרות שלהם שוה. אם נתערב בהם מיעוט של שנה ראשונה עם רוב פירות של שנה שנייה למשל, הופך המיעוט מדאוריתא להיות כמו הרוב. אלא אם יש להם פרנסה ממקום אחר, שיש לו פירות אחרים משתי השנים, הרי הם כאילו לא נתערבו ומפריש עליהם. אם אין לו פירות אחרים, בזיתים וענבים: יעשה אותם שמן ויין והם נבללים, ואז יכול להפריש מיניה וביה. אבל בפירות אחרים שאי אפשר לעשות אותם למשקים, למאן דאמר אין בילה, איך יוכל לעשר מיניה וביה? שמא המעשר שיעלה בידו הוא משל שנה אחת, ולא יוכל לפטור בזה פירות של שנה אחרת! על זה יש להשיב, שאם הטעם שטבל אינו בטל מפני שהוא דבר שיש לו מתירים, אזי במקרה שאין לו פירות אחרים מאותן שתי שנים שבתערובת, חזרה התערובת להיות דבר שאין לו מתירים, ומן הדין פירות שנה ראשונה מועטים שנתערבו בפירות שנה שניה מרובים בטלים ברוב. ושמא תאמר, ביטול ברוב גורם לפירות המועטים לאבד את זהותם של עצמם, אבל כיצד יוכלו לקבל את הזהות האחרת להחשב כאילו גדלו בשנה השניה? ואם הטעם שטבל אינו מתבטל הוא מפני שכהיתרו במשהו גם איסורו במשהו, יקשה עלינו גם כיצד תתבטל גם זהותו העצמית של התערובת. ובודאי שלא תהיה לנו אפשרות לתקן תערובת של מחצה על מחצה. וברוב ומיעוט נוכל לומר כדברי "מעדני ארץ", שהואיל וגם "כהיתרו כך גם איסורו" הוא רק מדרבנן, ומדאוריתא זהותו העצמית של המיעוט בטלה, בעצם נתבטל מדאורייתא איסור טבל שעליו, ויכולים רבנן להטיל עליו דין של הרוב.

ויש גם לעיין טובא על הראב"ד, למה הקשה רק בענין מעשר שני ומעשר עני, וטען על זה, שאם הפריש מעשר שני במקום שהיה חייב להפריש מעשר עני נשארו

הפירות טבל, ועל תערובת של רוב ומיעוט הקשה שטבל אינו בטל בגלל זה, צריך היה להקשות גם על זה שאי אפשר לעשר משל שנה אחת על פירות של שנה אחרת! וגם לפי פירושו של הראב"ד שהמשנה במכשירין מדברת בתערובת של דמאי, וכי בדמאי אפשר לעשר מפירות של שנה אחרת? וצריך לומר גם זה בדמאי הקלו בתערובת שלא לחשוש כשהוא מעשר משל שנה אחת על של שנה אחרת. ושמא חשב הראב"ד שגם הרמב"ם יפרש את הכל רק בזיתים וענבים שבמשקים שלהם יש בילה, ועל כן את התרומה והמעשר שלהם אפשר להפריש מן התערובת והקשה רק על מעשר שני ומעשר עני.

ועל הר"ש קשה קצת, למה לא הזכיר במשנה במכשירין שהמדובר רק בזיתים וענבים שיעשה אותם למשקים? ונצטרך לומר שסמך על מה שכתב במשנה בחלה. אבל הרא"ש והר"י בן מלכי צדק לא הזכירו את זה לא בחלה ולא במכשירין. ואולי הם סוברים שיש בילה בכל. וגם הרמב"ם שסתם את דבריו, וגם הרע"ב, וכן מרן בשולחן ערוך יסברו שיש בילה בכל.

וצריך לומר לדברי הרמב"ם ועל פי הדרך שפירש אותו הר"י קורקוס, שבשנה של מעשר עני, אם אמר בשעת ההפרשה שמעשר זה שהוא מפריש הוא מעשר שני, נתפסו הפירות בקדושת מעשר שני, והוא יצא ידי חובתו.

וצריך עיון כיצד יידון המעשר בשנים שהוא חייב במעשר שני והוא הפריש אותו לשם מעשר עני? ולפי הראב"ד ודאי הוא שהפירות נשארו בטבלם אם לא הפריש את המעשר לשם אותו מעשר שהוא חייב.

עוד אפשר לי לומר לדברי הרמב"ם על פי שיטתו. שבזמן הזה שאין יושבי הארץ עליה, חיוב תרומות ומעשרות הוא רק מדרבנן. דהנה במחצה על מחצה ישנן שלש אפשרויות. האחת היא, שמא לא דייקנו ויש כאן רוב של שנה האחת, והאפשרות השנייה היא, שמא יש כאן רוב של השנה האחרת, ומדאוריתא הוא יכול להפריש כפי חיובם של הפירות המרובים. האפשרות השלישית היא, שמא יש כאן מחצה על מחצה בדיוק, ואין רוב שיבטל את המיעוט. אם גם הרמב"ם סובר שאין בילה, ולפי זה אין תקנה לפירות אלה, אך הואיל וחיובן אינו אלא מדרבנן יפריש מה שהוא רוצה, ואז אם כיון לאמת והפירות שהפרישם הם מתאימים לחיובו של הרוב, הרי טוב, ואם הם לפי חיובו של המיעוט, וכל שכן כשאין בהם בכלל רוב נשאר המופרש ספק טבל דרבנן, ומותר מפני שהוא ספיקא דרבנן. והוצרכנו לזה כלפי האיסור להפריש משל שנה זו על של שנה אחרת; אבל בספק מעשר שני או מעשר עני, הוא חייב במעשר עני, הלא כבר אמרנו שלדעת הרמב"ם אם הפריש מעשר שני במקום שהיה לו להפריש מעשר עני יצא ידי חובה. כך גם נאמר כדברי הר"ש שגם הוא סובר שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן. ולדברי הרא"ש נאמר, או שהוא סובר שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן, או שהוא סובר שמדאוריתא רק דגן ותירוש ויצהר חיובם דאוריתא, ושאר הפירות מדרבנן, ובהם אפשר לומר כדלעיל, ובדגן ותירוש ויצהר כשיש בתערובת רוב, יטחן את הדגן ויסחט את הזיתים והענבים, ואז יתבטל המיעוט. במחצה על מחצה, אם אין לו פרנסה ממקום אחר, ירבה חולין על הטבל ויבטלו (כדבעינן למימר לקמן) או שיאבד את כל התערובת.

ובפאת השולחן (פרק י"ג ט"ו) מביא מן התוספתא, שאפשר להוסיף פירות מחוצה לארץ על פירות ארץ ישראל ולבטלם, כדי לפטור אותם ממעשר ומשביעית. והנה מתערובת זו של פירות שניה עם פירות שלישית מוכח שפירות שנה אחת בטלים בפירות שנה אחרת לדברי הכל. אבל פירות טבל בחולין אינם בטלים לפטור אותם מחובת ההפרשה, כדאיתא במשנה, בגמרא וברמב"ם בהרבה מקומות. וצריך ודאי הסבר לחלק, בין חולין שהיו חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות והופרשו מהם כל מה שהיה צריך להפריש, שהם אינם מבטלים טבל, וכן גם זיתי ניקוף שאינם מבטלים את זיתי מסיק החייבים כל זמן שיש להם פרנסה ממקום אחר, וזה מפני שהם פירות הארץ שהיתה להם זיקה כלשהי לחיוב מעשרות. לעומת זאת, פירות חוצה לארץ שלא היתה להם זיקה לחיוב מעשרות יכולים לבטל את הטבל. זה יכול להיות אולי מובן אם טבל אינו בטל מפני ש"איסורו הוא כהיתרו". כי פירוש הדבר הוא, שכאשר נופל טבל לתוך פירות שהיו פעם טבל וניתקנו על ידי הפרשה, עשו אותם רבנן עתה כאילו נתבטל התיקון שלהם, וחזרו להיות כפי שהיו לפני כן, ואמרו על זה שכשם שהפרשת התרומה המתקנת את הטבל היא במשהו, כך נפילת הטבל במשהו כמו כן יכולה להחזיר את המצב לקדמותו ולאיסורו. ולפיכך רוב פירות שלא היו חייבים מעולם בתיקון ולא נעשה בהם תיקון של הפרשת תרומה, אי אפשר להחזיר אותם לאיסור שלא היה בהם, ולפיכך הם יכולים ברוב פשוט לבטל את הטבל. אבל אם הטעם הוא משום שטבל הוא דבר שיש לו מתירים, וחכמים ציוו לנו שבכל מקום שיש לו מתירים לא לסמוך על ביטול ברוב, אלא נלך ונתקן את האיסור במקום לסמוך על הביטול, מה לי אם הרוב הוא מתבואה שהיתה בה זיקת תרומות ומעשרות שתוקנה על ידי הפרשה, ומה לי אם הרוב הפטור הוא מתבואה שלא היתה לה זיקה של חיוב מעולם.

ואולי נאמר, שטבל בטל מדאורייתא גם בדבר שיש לו מתירים, ורבנן הם שגזרו שלא יתבטל, אם אפשר לתקן אותו בלי הביטול. על כן גזירת החכמים היתה רק בפירות חולין של ארץ ישראל, כדי שלא יוכלו לבטל טבל, ולא יתחמקו מלתת את המתנות, שאם לא כן, היה אדם מתקן לו סאה אחת מפירותיו, ומבטל בה את כל הטבל שלו מעט מעט, וקמא קמא בטיל. אבל פירות חוצה לארץ אינם שכיחים לו, ובמלתא דלא שכיחא לא גזרו רבנן. וגם זה יתרץ איך התירה התוספתא לבטל איסור לכתחילה. ושמא יש בזה עוד איסור שהוא נהנה מן הטבל הנאה של כילוי, שגם זה הוא אולי רק איסור דרבנן, ובמלתא דלא שכיחא לא גזרו רבנן.

אבל הרמב"ם שלא הביא כלל הך דתוספתא, שמותר לבטל טבל ושביעית לכתחילה ברוב פירות חוצה לארץ, שמא הוא סובר שהמשנה שלא הזכירה דבר זה חולקת על התוספתא, וגם הגמרא שלא הביאה דבר זה ולא דבר הדומה לו, אולי דחתה את זה מן ההלכה, וכולם סוברים שדין אחד לפירות שהיו חייבים בהפרשה וניתקנו, ולפירות חוצה לארץ הפטורים מעיקרם, ואי אפשר בדרך זו לבטל לא איסור טבל ולא איסור שביעית, על פי זה חשכו עינינו להזין אותן בראיית אור דברי קדשו של "פאת השולחן" בזה.

סיכום

א. פירות שנתערבו ישן עם חדש, אלה נתחייבו במעשר שני ואלה נתחייבו במעשר עני, הולכים בהם אחר הרוב. אם היתה התערובת מחצה על מחצה, יפריש מעשר שני על הכל, ומי שרוצה לנהוג לפנים משורת הדין יתנה שכל מה שצריך מעיקר הדין שלו להיות מעשר עני יהיה מעשר עני, וינהג במופרש דין מעשר שני ודין מעשר עני.

ב. פירות שנתערבו חדש וישן מן השנים שהמעשרות שלהם שוים, מפריש בהם המעשרות כאילו לא נתערבו, מפני שהרוב גורר את המיעוט אחריו להיות כמוהו. במחצה על מחצה יש לסמוך מתוך הדחק על הבילה, או ינהג כך מפני שהטבל הוא מדבריהם, ויפריש מיניה וביה.

ג. פירות שמסופק בהם אם הם חייבים במעשר שני או במעשר עני, יפריש מעשר שני, ומי שרוצה לנהוג לפנים משורת הדין יפריש מעשר שני ויתנה בעת ההפרשה שאם חיובם הוא במעשר עני, יפדה את הפירות ויתנם בנדבת לבו לעניים.

תיכף אחרי דרשת הרב מיפו קם המורה... והתחיל לדבר. הוא מתווכח עם הרב, על כי הרבנים אינם יודעים את מצב החיים של האכרים ורוצים להפריש תרו"מ עד שלא יישאר לאכר אפילו כחלק הנפרש... הרב מפסיקו ב' פעמים ומבאר שמצד המצב החומרי אין שם הכבדה בענין הפרשת תו"מ בזמן הזה. **שבנתינה יוצאים ידי מצוה בכהנים ולויים שנוהגים טובת עין ומחזירים לבעלים**, כנהוג בפדיון הבן ע"פ רוב.

ותרומ"ע גם היא נאכלת לבהמות כהנים והשווי חוזר לצרכי ציבור. והערך הרוחני הלא נעלה ונשגב הוא מאד בשמרו על קדושת הארץ, והצלה מידי מכשול איסור תדירי ומיד חילול השם, שלא יחשבו מיישבי אה"ק לפושעים בעיני כלל ישראל, שזה מזיק אפילו כמובן הטבעי להתרחבותה של תנועת הישוב, והזהירות בקדושת הארץ והרמת הערך של הדת מועילות לחבב את הישוב ולהרחיבו.

מתוך "אלה מסעי" עמ' 38

הרב יואל פרידמן

פירות שחנטתם מוקדמת

ראשי פרקים

א. מהי חנטה.

ב. האם יש להפריש בספק רק מע"ש או שיש להפריש גם מע"ע.

1. שיטת הרמב"ם: רק מע"ש.
2. שיטת הר"ש: גם מע"ע.
3. שיטת הראב"ד כשיטת הר"ש.

ג. ביאור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד.

1. האם אומרים "המוציא מחברו עליו הראיה" במתנות עניים.
2. האם לדעת הרמב"ם צריך לקרוא שם למע"ע.
3. טבל אינו בטל ברוב.
4. שיטת המהר"י קורקוס.
5. תמיהת הגר"א על השו"ע בספק מע"ש או מע"ע.

ד. הפרשה משנה על חברתה.

1. משמעות הבילה.
2. בילה ביבש לדעת הרמב"ם.
3. הגרשז"א: הבדל בין תערובת של חיוב ופטור לבין תערובת פירות משנים שונות.
4. ביטול פירות משנת מע"ע בפירות משנת מע"ש.
5. שיטת ה"טורי אבן": בתערובת אין להפריש מיניה וביה.

ה. סיכום.

א. מהי חנטה

לפני שמתחילים לברר את הבעיות שהעלנו לעיל יש לברר מהי חנטה. נושא זה נידון בהרחבה במאמרו של הרב יעקב אריאל שליט"א בספר "התורה והארץ" א'[1]. ישנה מחלוקת בין התוס'[2] לבין הרמב"ם[3] בהגדרת החנטה. התוס' ודעימיה סוברים, שהחנטה היא תחילה היווצרות הפרי, לאחר נבילת הפרח או קצת לאחריה. נחלקו המפרשים בהסבר שיטת הרמב"ם, מהי חנטה לדעתו? יש אומרים[4] שזהו שלב שהוא קרוב להבשלת הפרי. לפי זה, הבעיה שהעלינו לעיל היא מעשית בכמה סוגי הדרים כגון "ולנסיה" וכדו' (בחודש שבט ה"ולנסיה" נמצאת בשלב הבשלה מתקדם). הרב יעקב אריאל שליט"א מסיק במאמרו הנ"ל, שלדעת הרמב"ם החנטה זהה או קרובה לשליש גידול[5]. לפי דעת התוס' ואף לפי ההסבר האחרון בדעת הרמב"ם, הפירות שהזכרנו לעיל (השקד, השסק וכו') יכולים להגיע לשלב החנטה בתקופת חודש שבט, אך מובן שהדבר תלוי במזג האויר באותה שנה.

להלכה מחלוקת זו לא הוכרעה. אמנם השו"ע[6] מעתיק את לשון הרמב"ם:

"וכן פירות האילן שבאו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט וכו'".

אך אין להסיק מכך שיש לנהוג למעשה כדעת הרמב"ם, כי הפוסקים נמנעו מהכרעה בשאלה זו, כפי שביטא זאת הרא"ש[7] בהקשר לשאלה אחרת בדיני ערלה:

"ויראה דהאידנא, אין חנטה בשום אילן קודם ט"ו בשבט, ולכך אין נזהרים בערלה אלא שלש שנים וכו'".

גם בכרם ציון בהלכות פסוקות על הלכות תרומות[8], משתמע שאין הכרעה ברורה בשאלה זו. וכך נראה ב"חזון איש"[9], אשר מביא בהלכות ערלה את שתי הדעות שהזכרנו לעיל, אף שבהלכות שביעית[10] כתב: "ולענין הלכה כבר הכריע בשו"ע סי' שכ"א סעי' קכ"ה כהרמב"ם".

עכ"פ ישנם מקרים, בתנאים מסויימים של מזג אויר שהפירות מגיעים לשלב של שליש גידול בט"ו בשבט. יתר על כן, הגרצ"פ פרנק זצ"ל כתב בכרם ציון[11] שלדעת הרמב"ם "עונת המעשרות" היא השלב הקובע לענין קביעת המעשר שיש להפריש (מעשר שני או מעשר עני), אך הוא מודה שלענין הפרשה משנה על חברתה ה"חנטה" היא הקובעת.

1. התורה והארץ א' עמ' 37.
2. תוס' ר"ה י"ב ע"ב ד"ה התבואה.
3. רמב"ם הל' מע"ש פ"א ה"א – ה"ג.
4. עי' הערת הגרשז"א כרם ציון אוצר התרומות עמ' ס"ב בגידולי ציון סעי' ב'.
5. התורה והארץ שם עמ' 44.
6. שו"ע סי' של"א סעי' קכ"ה.
7. רא"ש הלכות קטנות בסוף דיני ערלה.
8. כרם ציון אוצר התרומות הלכות פסוקות פ"ה הערה 7.
9. חזו"א דיני ערלה סעי' ו'.
10. חזו"א שביעית ז' י"ב.
11. כרם ציון אוצר התרומות עמ' פ"ה בגאון צבי.

ישנה נקודה נוספת שראוי לציינה והיא שבפירות הדר נחלקו הפוסקים אם השלב הקובע הוא חנטה, כדין כל פירות האילן, או שדינם כדין אתרוג, שלגביו הלקיטה היא הקובעת את שנת המעשר[12].

ב. האם יש להפריש בספק רק מע"ש או שיש להפריש גם מע"ע

נאמר במשנה במס' מכשירין (פ"ב מי"א):

"פירות שניה שרבו על של שלישית, ושל שלישית – על של רביעית וכו', הולכין **אחר הרוב**. מחצה למחצה – **להחמיר**".

1. שיטת הרמב"ם: רק מעשר שני

הרמב"ם בפירושו למשנה מפרש את הסיפא של המשנה: "מחצה למחצה להחמיר" שאם אנו מסופקים אם הפירות הם משנה שניה או שלישית יש להפריש רק מעשר שני ולא מעשר עני. ישנה חומרה במעשר שני שאין במעשר עני. מעשר עני הוא ממון הדיוט ואין בו קדושה, ולעומתו מעשר שני נחשב ממון גבוה, יש בו קדושה והוא "טעון הבאת מקום". בצורה מקבילה מפרש הרמב"ם גם את ספק השנים שישית ושביעית: שיש לנהוג קדושת שביעית בפירות כדין פירות שביעית, וכך גם פסק הרמב"ם להלכה[13].

2. שיטת הר"ש: גם מעשר עני

הר"ש מפרש בצורה שונה את המילה "להחמיר" המובאת במשנה. "מחצה למחצה להחמיר" – אם יש בתערובת מחצה מן הפירות משנת מע"ש ומחצה משנת מע"ע, יעשה כדלהלן: מפריש עשירית מהפירות, קורא לעשירית זו שם מע"ש, פודה את המעשר שני על כסף ואותו יקח לירושלים ואת הפירות יתן לעני. אם רוב הפירות הם משנה זו או מהשנה האחרת נקבע דין הפירות עפ"י הרוב[14].

3. שיטת הראב"ד כשיטת הר"ש

הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם (הל' מעשר פ"א הי"א) כותב:

"ולמה לא יפריש מעשר עני? והלא יש עליהם איסור טבל ואוסר

12. עי' רמב"ם שמו"י פ"ד ה"ט, שו"ע יו"ד סי' של"ד סעי' קכ"ה, רש"ס שביעית פ"ט סוף ה"ד, שבה"א קונ"א סי' י"ח, חזו"א שביעית כ"א ט"ז, ט' י"ז ובקיצורי דינים, ספר השמיטה עמ' י"א סעי' ד' והע' 5. ויש לעי' בנד"ד במה תעזור העובדה שיש ספק הרי עכ"פ חייב בתרו"מ ואין לפטור אותו בתרו"מ מחמת הספק ומאידך יש תערובת של פירות של שתי שנים.
13. רמב"ם הל' מעשר פ"א הל' י"א.
14. הר"ש אומר ולענין כל הנך דיני קתני דהולכין אחר הרוב. המילה להחמיר הוא כבר חלק מביאורו למקרה שיש מחצה על מחצה.

במשהו! ומצינו לר׳ עקיבא על ספיקו עישר שני עישורים מע״ש ומע״ע ואפילו אחר הרוב אין לילך באיסורי טבל אלא בדמאי פ״ה ממע״ש ירושלמי״.

טענת הראב״ד כנגד הרמב״ם היא כפולה:

א. כל זמן שלא מפרישים מעשר עני מתוך הפירות הרי שהפירות הם טבל, מדוע א״כ הרמב״ם מסתפק בהפרשת המעשר שני במקרה של ספק?

ב. איך קבע הרמב״ם שהרוב בתערובת קובע את שנת המעשר של התערובת הרי הלכה נקוטה בידינו, שאין הולכים בטבל אחר הרוב[15] (מה שא״כ בדמאי)!

הראב״ד מביא ראיה לדבריו מ״מעשה דר׳ עקיבא״[16]. הגמ׳ מספרת שר׳ עקיבא קטף אתרוג באחד בשבט של שנה שלישית. מועד החנטה של אותו אתרוג היה שנה קודם, לפני ט״ו בשבט. ר״ע הסתפק אם יש לנהוג באתרוג כדעת ר״א הסובר שהחנטה קובעת באתרוג ודינו כדין פרי של שנת מעשר שני או שהלקיטה קובעת ומפרישים ממנו מעשר עני. הירושלמי דן איך בפועל ר״ע עישר שני עישורים הרי ״המרבה במעשר – מעשרותיו מקולקלים״[17].

וז״ל הירושלמי:

״מה עשה לו? קרא שם למעשר שני שבו, ופדיו, ונותנו לעני״.

הירושלמי אומר שהוא קרא לפירות שם של מעשר שני, חילל את הקדושה על כסף ואותו הביא לירושלים[18] ואת הפירות הוא נתן לעני. מסתבר שר״ע קרא שם מעשר עני לפירות שהוא נתן לעני, ואכן התוס׳ בערובין[19] מביא את דברי הירושלמי ומפרש שעישר על תנאי.

ג. ביאור מחלוקת הרמב״ם והראב״ד

1. האם אומרים ״המוציא מחברו עליו הראיה״ במתנות עניים

המחלוקת הבסיסית בין הרמב״ם לבין הראב״ד היא, האם בכל ספק של חיוב מעשר עני אנו אומרים: ״המוציא מחברו עליו הראיה״. כך היא דעת הרמב״ם ולכן, כשאנו מסופקים אם הפירות הם משנת מעשר שני או משנת מעשר עני – פטור ממעשר עני. הראב״ד ודעימיה סוברים שבמתנות עניים ומעשר עני בכלל, ישנו לימוד מהפסוק המחייב את בעל הפירות לתת את מה שלמעשה שייך לעניים גם במקרה של ספק. דין זה נלמד בגמ׳ בחולין[20] מהפסוק ״עני ורש הצדיקו״ אמרו

15. הראב״ד מציין כמקור את הירושלמי פ״ה ממע״ש אך עי׳ במהרי״ק שמתקן לפ״ה ממעשרות ה״א: ״על דעתיה דר׳ יוחנן אין הטבל בטל ברוב״.
16. עירובין ז׳ ע״א ור״ה י״ד ע״א.
17. עי׳ תוס׳ ר״ה י״ד ע״א ד״ה ונהג.
18. עי׳ רש״ס בפרושו על בכורים: ״והכסף שחק והשליך לים״
19. תוס׳ עירובין דף ז׳ ע״א ד״ה ונהג.
20. חולין קל״ד ע״א.

חז"ל: "צדק משלך ותן לו". לדעתו דין דמאי שונה מדין שאר ספיקות, כיון ש"רוב עמי הארץ מעשרים הם", וחז"ל לא תיקנו לתת מעשר עני.

האמת היא, שגם לדעת הרמב"ם לא בכל מקרה של ספק פטורים מנתינת מעשר עני. בהלכה ז' כותב הרמב"ם שהאביונות, פרי שלא ברור אם הוא מוגדר כירק או כאילן, ובגלל הספק הזה מסופקים אם הוא חייב במעשר שני או מעשר עני – הדין הוא שמעשר את שני המעשרות.

וז"ל הרמב"ם (הל' מעשר פ"א ה"ז):

> "האביונות של צלף נותנין עליהן חומרי אילן וחומרי זרעים. שאם היו משנה שניה שנכנסה לשלישית, ונלקטו קודם ט"ו בשבט – מפרישין מעשר ראשון, ואחר כך מפריש מעשר אחר ופודהו, ואחר שפודהו נותנו לעניים, ואוכל פדיונו בתורת מעשר שני, ונמצא כמי שהפריש מעשר שני ומעשר עני".

המפרשים הבחינו בין ספיקא דדינא כדוגמת ה"אביונות" והמקרה של ר' עקיבא לבין ספק בתערובת, אך סברות שונות נאמרו בחילוק זה. ה"בית מאיר"[21] מסביר, שספיקא דדינא הוא חסרון חכמה ולכן אי אפשר להיפטר מחיוב מעשר עני מטעם "המוציא מחברו עליו הראיה", אך בספק שבתערובת – פטור.

ה"אור שמח"[22] הסביר שבספק שבתערובת – פטור מחיוב מעשר עני, מפני שברוב השנים חייבים להפריש מעשר שני ואזלינן בתר הרוב. לעומת זאת, בספיקא דדינא רוב השנים אינו מברר את שנת המעשר של הפירות, ולכן חייב במעשר עני.

ה"חזון איש"[23] מסביר שבספק שבתערובת החיוב במעשר עני אינו ברור, ולכן פטורים בגלל "המוציא מחברו עליו הראיה", אך בספיקא דדינא שיש חזקת חיוב – חייבים.

2. האם לדעת הרמב"ם צריך לקרוא שם למע"ע

כאמור, הרמב"ם סובר שמקרה של ספק – פטור מנתינת מעשר עני. לא ברור מתוך דבריו אם קורא שם למעשר עני, כפי שמתבאר בירושלמי במקרה של ר' עקיבא.

ה"בית מאיר" מבין בפשטות שהמחלוקת בין הרמב"ם לבין הראב"ד היא רק בנוגע לחיוב הנתינה, אך גם הרמב"ם מודה שיש לקרוא שם על תנאי: "אם הפירות משנת מעשר עני הרי הם מעשר עני".

הגרצ"פ פרנק[24] סובר שאין צורך בקריאת שם של מע"ע לדעת הרמב"ם. הסברה לכך היא שמעשר עני הוא במקום מעשר שני וקריאת שם מעשה שני מועילה גם למעשר עני. הוא מביא לסברה זו הוכחה מהתוספתא[25]. נאמר שם שאם קרא שם

21. בית מאיר על המשנה מכשירין פ"ב מי"א.
22. אור שמח על הרמב"ם פ"א ממע"ש הי"א.
23. חזו"א שביעית ז' ט"ו בסוף ד"ה אלא.
24. הר צבי על זרעים סי' מ"ד.
25. תוספתא תרומות פ"ד ה"א.

מע״ש בשנת מע״ע דבריו קיימים, משום ש״אין אדם מוציא דבריו לבטלה״. לע״ד אפשר לדחות ראיה זו כי התוספתא עוסקת בבירור כוונתו, ומחדשת התוספתא שאין אדם מוציא דבריו לבטלה וכוונתו היתה למע״ע. לפי זה אין התוספתא קשורה למחלוקת הרמב״ם והראב״ד (שבה מדובר שיש תערובת של מע״ש ומע״ע), ולא מוכח מהתוספתא שמע״ע הוא כעין סוג של מע״ש[26].

אפשר לומר לדעת הרמב״ם, שהפטור ממעשר עני הוא פטור גמור, ואין אפילו צורך לקרוא שם של מעשר עני. כך משתמע מהשגתו של הראב״ד שהרי טענתו של הראב״ד היא: טבל של מעשר עני להיכן הלך? גם מרן כותב בשו״ע: במקרה של ספק שנה שניה או שנה שלישית, ״מפריש מעשר שני״ – סתם, ולא פירש שחייבים לקרוא שם על תנאי.

3. טבל אינו בטל ברוב

הטענה השניה של הראב״ד כנגד הרמב״ם היא שגם בתערובת של פירות משנה שניה ומשנה שלישית **אין ללכת אחר רוב כי טבל אינו בטל כלל** (לא ברוב ולא ביותר מכך).

על קושיה זו תמה המהר״י קורקוס[27] שהרי משנה מפורשת היא:

״פירות שניה שרבו על של שלישית וכו׳ הולכין אחר הרוב״.

וכנראה שיש לבאר לפי הראב״ד שהמשנה הזו אינה מדברת על טבל אלא על דמאי וכפי שהוא עצמו אומר:

״ואפילו אחר הרוב אין לילך באיסורי טבל אלא בדמאי״.

וכך מבאר ה״בית מאיר״ על המשנה. פירוש זה מוקשה בגלל הסיפא של המשנה: ״מחצה למחצה – להחמיר״. לפי פירושו של הראב״ד מפרישים מעשר שני ונותנים מעשר עני, אך אם בדמאי עסקינן, הרי פטור מנתינת מעשר עני?!

4. שיטת המהר״י קורקוס

לגופו של ענין מתרץ המהר״י קורקוס, **שבנד״ד אין אנו עוסקים בטבל, כיון שהוא הוציא את המעשר** שהוא חייב מתוך התערובת ובכה״ג סומכים על הרוב. אפשר להסביר את דברי המהרי״ק שטבל אינו בטל מפני שהוא ״דבר שיש לו מתירין״[28], כפי שכותב הרמב״ם בהלכות מאכלות אסורות[29], ויש באפשרותו להפריש ממקום אחר. סברה זו נכונה בטבל המעורב עם חולין והביטול נועד להתיר את התערובת, אך בנד״ד שאין הוא רוצה להתיר את התערובת בגלל

26. כנראה שהגרצ״פ פרנק מבין שלולא סברתו שמע״ע הוא סוג של מע״ש, אין חלות לדיבורו גם לאחר בירור כוונתו. ויעויין שם שדן אם קרא שם למע״ע ואינו מתכוון לתתו לעניים אם מועיל ורוצה הגרצ״פ לתלות זאת במח׳ הנ״ל, ולראב״ד אם לא התכוון לתת את המע״ע אינו מועיל, ולכן קריאת שם מע״ש אינה יכולה להועיל למע״ע כיון שבכה״ג אינו מתכוון לתת אותו.
27. מהר״י קורקוס מובא בב״מ על הרמב״ם הל׳ מע״ש פ״א הי״א.
28. ירושלמי שביעית פ״ג ה״ג עפ״י התוספתא תרומות פ״ה הט״ו.
29. רמב״ם הל׳ מאכלות אסורות פט״ו ה״ו.

הביטול, אלא לקבוע שם של מע"ש על התערובת – אין מניעה בכך בגלל "דבר שיש לו מתירין".

יש לציין שאף ללא התירוץ של המהר"י קורקוס ישנם מקרים רבים בהם המע"ע יבטל ברוב מע"ש. כאמור, לדעת הרמב"ם טבל אינו בטל בגלל "דבר שיש לו מתירין", אך לכך ישנן הגבלות. אם אין לו פירות במקום אחר, ואף אם יש בדרישה זו טירחה מרובה או שיש בה נזק כספי, הטבל בטל[30]. אך לדעת הבבלי[31] ההסבר לכך שטבל אינו בטל הוא בגלל "כהיתרו כך איסורו"[32]. לפי הסברה הזו אין הבדל בין אם כבר הוציאו את המעשר בין אם לאו, ובשניהם, כיון שדין טבל על הפירות – אינו בטל.

5. תמיהת הגר"א על השו"ע בספק מע"ש או מע"ע

השו"ע (סי' של"א סעי' קכ"ח) כותב וז"ל:

"פירות שנה שניה **שנתערבו** בפירות שלישית או של שלישית ברביעית – הולכים אחר הרוב. מחצה למחצה – מפרישין מעשר שני מן הכל **אבל לא מעשר עני**, שמעשר שני חמור שהרי הוא קודש ומעשר עני – חול, **וכן פירות שהן ספק אם פירות שניה הם או פירות שלישית – מפריש מהם מעשר שני**".

הגר"א בביאורו לשו"ע[33] תמה על דין השו"ע שפסק כדעת הרמב"ם שמפריש מעשר שני מפירות שהם ספק של שנה שניה או שנה שלישית, וז"ל:

"ר"ל דלא כר' עקיבא ודבריו תמוהין (אפילו אם נאמר בדין הקודם (ברוב מע"ש) כמ"ש הכ"מ בשם הרי"ק)".

כאשר יש רוב של מע"ש פוסק מרן בשו"ע, עפ"י דעת הרמב"ם, שהולכים אחר הרוב. ההסבר של המהר"י קורקוס נוגע לכאורה לקושיית הראב"ד מביטול הטבל ברוב, אך אין הוא מסביר מדוע במקום שיש ספק פוסק הרמב"ם שיש להפריש מע"ש בלבד. הגר"א תמה א"כ, מדוע בספק די להפריש מעשר שני, בניגוד לדעת ר' עקיבא שעישר שני עישורים, כאשר במקרה זה אין אפילו רוב, אשר יכול לבטל את המע"ע? המהר"י קורקוס תירץ שהמע"ש בטל ברוב מע"ע וכיון שהוא כבר הפריש אינו בכלל דבר שיש לו מתירין. לכאורה, אין כוונת המהר"י קורקוס לומר שלאחר ההפרשה אין דין טבל על הפירות. כל זמן שהוא לא קרא שם של מע"ש ושם של מע"ע, התערובת טבולה לשניהם, ובפשטות אין ההפרשה לבד מפקיעה את דין הטבל. לפי זה, המהר"י קורקוס רק חידש דין בביטול טבל, דהיינו שאם הוא הפריש – בטל, ולכן הגר"א מקשה את קושייתו על דינו השני של השו"ע.

30. רשב"א בתורת הבית דיני תערובות בית רביעי שער רביעי עמ' 67, שו"ע יו"ד סי' ק"ב סעי' ב'.
31. ע"ז ע"ג ע"ב.
32. עי' תוס' ע"ז ד"ה טבל ועי' בכ"מ על הרמב"ם שם שצריך גם את הטעם של "כהיתרו כך איסורו" כדי לאסור טבל, אף שיש טורח. ואת הטעם של "יש מתירין" כדי לאסור טבל של תרומת מעשר ומעשר ראשון וכדו'.
33. שו"ע סי' של"א ס"ק קצ"ד.

אפשר לומר שהמהר"י קורקוס מתכוון לחידוש יותר גדול! ולפי זה גם תיושב תמיהתו של הגר"א על השו"ע. הוא אינו מתכוון לתרץ רק את קושיית הראב"ד מביטול ברוב, אלא כיון שהוא הפריש והוציא את מה שחייבים להוציא מתוך התערובת **אין כבר דין טבל על התערובת**. לכן במקרה שיש ספק אם יש להפריש מע"ש או מע"ע, מן הדין הוא, שנקבע שם של מע"ש על מה שהפריש, מפני שהוא ממון גבוה.

הגיע לידינו בימים אלה הרמב"ם בהוצאת שבתי פרנקל ובו המהר"י קורקוס בלשונו (ולא רק המובא בכ"מ). אכן משתמע מדבריו, שאין הוא בא לתרץ רק את קושיית הראב"ד, שרוב אינו בטל, אלא שאין כלל דין טבל לאחר ההפרשה. וז"ל המהרי"ק:

"לכן אני אומר דאין נקרא טבל אלא כשלא הוציא כל מה שצריך להוציא, ונשאר באותו כרי מחוקי וחשם, אבל זה כבר הוציא כל הצריך לתרומה ומעשר ראשון ותרומת מעשר. נשאר עליו מעשר אחד והוא בספק אם יאכל אותו כדין מעשר שני, או יתן אותו לעניים, **דכיון שהכרי מחצה על מחצה** וקיי"ל א"א לצמצם דילמא רוב של שנה שניה או דילמא רוב של שנה שלישית, **מ"מ הכרי יצא מכלל טבל**, שהרי הוא מפריש המעשר שחייב להפריש שהוא או שני או עני, וכיון שהפרישו שוב אין כאן דין טבל. והגע עצמך שהפריש המעשרות ולא נתנם, מי לימא שיחזור הכרי וישאר בטבלו? ודאי דלא! והא נמי להא דמיא, **דודאי אינו מחוייב בשעת ההפרשה לפרש ולברר שזה לעני וזה לשני וכיון שנסתלק מכאן דין טבל**, אלא שאנו מסופקים מעשר זה מה יעשה בו – מוטב לעשות חול קדש, ולא לעשות קדש חול, וכו'".

אפשר אולי לתלות סברה זו של המהר"י קורקוס בחקירתו של המהר"י ענגיל[34] על הגדרת איסור טבל. הוא חוקר שם אם איסור טבל הוא איסור עצמאי או שהוא נובע מכך שהוא תערובת של תרומה וחולין. אם טבל דינה כתערובת של תרומה וחולין, כאשר מוציאים את התרומה או את המעשר פוקע ממנה דין טבל[35].

אפשר גם לומר שהמהרי"ק מבין בפשטות שגם לדעת הרמב"ם הוא קורא שם על תנאי, ודין מיוחד יש במעשר עני, שאין איסור הטבל תלוי במעשה הנתינה. כיון שהוא קרא שם של מעשר שני ומעשר עני – בטל איסור הטבל גם בלא נתינת המעשר עני.

עכ"פ מתבאר מתוך דבריו שאין הוא מתרץ רק את קושית הראב"ד על הדין הראשון של הרמב"ם (במקרה שיש רוב מע"ש) אלא תירוצו מתייחס אף לדינו השני: "מחצה למחצה מפריש מע"ש מן הכל אבל לא מע"ע", ולפי זה מיושבת גם קושייתו של הגר"א בביאורו על הרמב"ם והשו"ע.

34. אתוון דאורייתא סי' ב'.

35. ויעויין בהר צבי סי' מ"ג שדן מדוע מע"ע טובל אף שאין בו קדושה כתרומה או תרומת מעשר, האם הוא מצד שממון עני מעורב בו או מצד שטובל כמו בשאר המעשרות ונ"מ בספק, ועי' באו"ש מעשרות פ"ט ה"ג שספק מע"ע אינו טובל.

ה"אור שמח"[22] מתרץ את הקושיה של הגר"א בדרך אחרת. הוא מבאר, שהנאמר בשו"ע שבספק נקבע דין מע"ש על הפירות מוסכם גם על דעתו של הראב"ד. בספק אנו מסתמכים על רוב השנים שבהן החיוב הוא מע"ש לעומת שנתיים בלבד, בהן חייבים במע"ע. במעשה דר' עקיבא ואף בדין האביונות – הספק הוא ספיקא דדינא, ואז אין רוב השנים מבררות את הספק, ולכן יש לעשר שני מעשרות. ה"אור שמח" מחדש, שגם אליבא דהראב"ד יש לעשר שני עישורים רק בספיקא דדינא, אבל בספק שנים אזלינן בתר רוב. נמצא שדין השו"ע בספק שנים מתאים אף לשיטת הראב"ד, אינו בניגוד לדעת ר"ע, והסברה שיש להפריש רק מע"ש היא שהולכים בתר רוב שנים. יש לציין שמסתבר שמדובר בתערובת של מע"ש ומע"ע, באופן שיתכן שיש מע"ש משתי שנים נפרדות, שאל"כ גם במקרה זה אין הרוב של השנים מהוה בירור לספק.

ה"חזון איש"[36] טוען כנגד המהר"י קורקוס ששמענו על ביטול של איסור בהיתר, אך לא שמענו על הפיכתו של מעשר עני למעשר שני בגלל שהרוב בתערובת הוא מעשר שני. הוא מביא הוכחה מהגמ' בנדרים[37] שאין ביטול אלא לפטור ולא לחייב. לפי מה שביארנו, המהר"י קורקוס אינו אומר שהמע"ע בטל ברוב מע"ש אלא שפקע איסור טבל לאחר ההפרשה, ולכן נקבע דין מע"ש על התערובת מפני שהמע"ש הוא ממון גבוה.

סיכום

במיני הפירות שהזכרנו בראש המאמר יש תערובת של פירות משנת מעשר שני ופירות משנת מעשר עני. קשה מאד לדעת בעת ההפרשה מה היו יחסי הכמויות בעת חלות החיוב בתרו"מ, כך שאי אפשר להסתמך על רוב. זוהי א"כ מציאות של ספק. יתכן שלדעת הרמב"ם אין צורך לקרוא שם של מע"ע וכך גם פסק מרן בשו"ע, אך נראה שכדאי להחמיר ולקרוא שם של מע"ע על תנאי, כפי שסוברים הר"ש, הראב"ד והתוס'. אם קוראים שם של מע"ע בלא כוונה לתת אותו, פוקע איסור הטבל מהפירות. מסתבר א"כ, שאפשר לעשר על תנאי, ובהקשר לנתינה לסמוך על דעת הרמב"ם[38].

ד. הפרשה משנה על חברתה

הבעיה השניה שמתעוררת בהפרשה מתערובת של פירות משנה שניה ושלישית היא, שאין להפריש מפירות שנה אחת על פירות שנה אחרת. בעיה זו קיימת גם לדעת הראב"ד שהובאה לעיל.

36. חזו"א שביעית ז' ט"ו ד"ה שם הי"א פירות שנה שניה.
37. נדרים נ"ט ע"א.
38. עי' במאמרו של הרב עזריאל אריאל בספר זה פרק ב' סעי' 5–4.

דין זה מפורש בספרי על הפסוק (דברים י"ד כ"ב): "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה", ואמרו חז"ל: מלמד שאין מעשרים משנה על חברתה. המעשר משנה על חברתה לא עשה כלום, וכך נפסק בהלכה ברמב"ם[39].

הגמ' בר"ה (י"ג ע"ב) עוסקת בבעיה דומה לבעיה שלנו. הגמ' מביאה שם משנה ממסכת שביעית[40] המציינת מהו שלב הגידול הקובע את שנת המעשר בסוגים שונים של צמחים. באורז ודוחן, שהם סוגים של קטניות, הולכים אחר ההשרשה. הגמ' מסבירה שבאורז ודוחן ההשרשה קובעת ולא הלקיטה, מפני שההבשלה והלקיטה של הקטניות אינן ברצף אחד אלא באות גלים גלים, ובלשון הגמ': "מפני שעשויין פרכין פרכין". הבעיה בכך היא שלעיתים קרובות תיווצר תערובת של קטניות משתי שנות מעשר שונות (אם הלקיטה מתבצעת בתקופת ר"ה).

על כך שואלת הגמ': "ויצבור גורנו לתוכו וכו'"! פירוש הדברים: יערבב את הפירות באופן שהוא מעשר את הפירות של שנה זו על עצמם ופירות של שנה זו על עצמם. כהוכחה לפתרון זה מביאה הגמ' תוספתא[41]: ר' יוסי בן כיפר אומר משום **ר' שמעון שזורי** פול המצרי שנועד לזרע: **השריש** לפני ואחרי ר"ה אין מתעשרין מזה על זה, אלא צובר גורנו לתוכו! הגמ' דוחה שאמנם זוהי דעת ר"ש שזורי, אך חכמים חולקים עליו.

אמר ר' יצחק בר נחמני אמר **שמואל** הלכה כר' יוסי בן כיפר משום רש"ש. ר' **זירא** מקשה על מובאה זו שלשמואל אין בילה! מקשה הגמ' על ר' זירא: אישתמיטתיה לר' זירא – שלשמואל הכל הולך אחר גמר פרי.

בסיכום הדיון בגמרא מצאנו שלש דעות:

א. דעת **שמואל** היא שאין בילה **מלבד יין ושמן** בניגוד לדעת רש"ש. אמנם נכון ששמואל פסק כרש"ש, במקרה שהשריש לפני ואחרי ר"ה, שאפשר להפריש מתוך התערובת, אך לא מטעמו של רש"ש. בעוד שרש"ש פסק כך משום שלדעתו "יש בילה", שמואל פסק כך משום שלדעתו השלב הקובע בקטניות אינו ההשרשה אלא גמר פרי ולכן כל הקטניות הן משנת מעשר אחת.

ב. לעומת דעת שמואל, **חכמים** סוברים שבקטניות הולכים בתר השרשה כפי שהבאנו בתחילת דברי הגמ' ולדעתם "אין בילה".

ג. **רש"ש** סובר שקטניות בתר השרשה ו"יש בילה".

1. משמעות הבילה

אף שלשון הגמ' היא: "צובר גורנו לתוכו ונמצא מעשר מן החדש שבו על החדש שבו ומן הישן שבו על הישן שבו", ודאי שאין צורך שיתברר בפועל אלו פירות משנה שניה ומיועדים למע"ש ואלו משנה שלישית ומיועדים למע"ע. שהרי

39. רמב"ם הל' תרומות פ"ה הי"א.
40. שביעית פ"ב מ"ז.
41. תוספתא שביעית פ"ב ה"ה.

משנה מפורשת היא שכאשר ישנה תערובת של חיוב ופטור – מעשר עליהם ממקום אחר[42].

רש"י[43] מגדיר מהי משמעות הבילה, וז"ל:

"יש לסמוך על הבילה לומר שיש משניהם בתוך המעשר לפי חשבון".

הבעיה שמתעוררת בתערובת של פירות משנים שונות היא, שלא ברור מהי **כמות** הפירות שדינם כדין מע"ש, ומהי כמות הפירות שדינה כדין מע"ע. למ"ד "יש בילה" אני סומך על כך, שהפירות שהפרשתי הם באותו יחס כמותי כפי שהם בתערובת. לפי זה באופן עקרוני גם למ"ד "אין בילה", אם הוא יפריש כמות כפולה של פירות נפתרת הבעיה של התערובת, כי הוא בודאי הפריש כמות מספיקה של פירות הן למע"ש והן למע"ע[44].

2. בילה ביבש לדעת הרמב"ם

הראשונים בפירוש המשנה במכשירין מתעלמים מהבעיה של הפרשה משנה על חברתה בדין תערובת פירות משנים שונות. העובדה שצריך להפריש גם מע"ש וגם מע"ע לדעת הר"ש, הראב"ד ו'התוס', אינה פותרת את הבעיה של הפרשה משנה על חברתה, אא"כ נסבור ש"יש בילה" אף ביבש.

ישנה משנה אחרת בה הר"ש מתיחס לבעיה דומה. במשנה בחלה (פ"ג מ"ט) נאמר:

"כיוצא בו זיתי מסיק (שחייבים במעשר) שנתערבו עם זיתי ניקוף (שפטורים ממעשר) וכו', אם יש לו פרנסה ממקום אחר, מוציא לפי חשבון. ואם לאו, מוציא תרומה ותרומת מעשר לכל (כנגד הפטור והחיוב), והשאר: מעשר ומעשר שני – לפי חשבון".

הר"ש שם שואל איך יתכן שמפריש מיניה וביה? הרי לשמואל "אין בילה" חוץ מיין ושמן! יתכן א"כ שמתוך מה שהוא הפריש, אחוז הפירות הפטורים גדול הרבה יותר מאחוז הפירות החייבים, ביחס למה שיש בתערובת ודוחק להעמיד את המשנה רק אליבא דמ"ד יש בילה! הר"ש מתרץ שלפני שמפרישים דורכים וכותשים את הענבים והזיתים, ובלח לכו"ע – "יש בילה".

הרמב"ם בהל' תרומות[45] מביא את המשנה כצורתה ואינו מתיחס לבעיה שהעלה הר"ש. ה"משנה למלך"[46] מביא את המהרי"ט[47] שמבאר בדעת הרמב"ם ש"יש בילה" גם ביבש וממילא אין בעיה של הפרשה מיניה וביה.

אך הרמב"ם (בפי"ג מהל' תרומות ה"ד) כותב וז"ל:

"נפלה תרומה לחולין וכו' דוקא בדבר שדרכו להבלל כגון שמן ויין וכו'".

42. חלה פ"ג מ"ט.
43. רש"י ר"ה י"ג ע"ב ד"ה יש בילה.
44. ביאור הגר"א יו"ד סי' ש"ל ס"ק הֵ ועי' חזו"א דמאי י"ג.
45. רמב"ם הל' תרומות פ"ב הי"ג, ועי' גם ברמב"ם הל' מעשר פ"ח ה"ב.
46. משנה למלך על הרמב"ם הל' תרומות שם.
47. מהרי"ט ח"א סי' י"ח.

לכאורה נראה **שדעת הרמב"ם היא ש"אין בילה" ביבש** שלא כדעת המהרי"ט.

כאשר מעיינים בדברי הרמב"ם (פ"א מהל' מע"ש ה"ח) נראית לכאורה סתירה מיניה וביה בתוך דבריו. וז"ל הרמב"ם:

"וכן פול המצרי אעפ"י שמקצתו השריש לפני ר"ה ומקצתו לאחריו – **צובר גורנו לתוכו**, ותורם ומעשר מן הכל כאחד, **שהכל הולך אחר גמר פרי**".

מחד הרמב"ם פוסק כשמואל שהשלב הקובע את שנת המעשר בקטניות הוא השרשה. זה כשלעצמו סיבה מספיקה לכך, שאם הפול המצרי השריש לפני ואחרי ר"ה מפריש מיניה וביה, שהרי כל התערובת משנת מעשר אחת. א"כ, מדוע מוסיף הרמב"ם את דברי רש"ש: צובר גורנו לתוכו וכו'? לכאורה מסקנת הגמ' בר"ה היא, ששמואל חולק בנקודה זו על רש"ש!

המהר"י קורקוס והכ"מ מבארים, שצובר גורנו לתוכו – לאו דוקא, שהרי הרמב"ם אינו סובר כר' שמעון שזורי שיש בילה ביבש אלא העיקר ש"הכל הולך אחר גמר פרי".

3. הגרש"ז אויערבך: הבדל בין תערובת של חיוב ופטור לבין תערובת פירות משנים שונות

הגרש"ז אויערבך ב"מעדני ארץ"[48] מבחין בין תערובת של זיתי מסיק וזיתי ניקוף, שהיא תערובת של חיוב ופטור, לבין תערובת של פירות משנים שונות. כאמור לעיל, בדין זיתי מסיק וזיתי ניקוף הרמב"ם לא הזכיר את הבעיה של "בילה", ופסק להפריש מיניה וביה בניגוד לדעת הר"ש. הגרשז"א מחדש בדעת הרמב"ם, מכיון שמחמת הספק כל זית הוא טבל, הרי שאפשר להפריש מכל הזיתים בשווה, ואין חשש של הפרשה מהפטור על החיוב. אמנם שמואל (בגמ' בר"ה שם) אינו מקבל את ההצעה לצבור לגורן ולערב את הפירות, מפני ששם מדובר בפירות שודאי חייבים במעשרות, אלא שאסור להפריש משנה על חברתה. בתערובת זו אי אפשר להפריש מיניה וביה כיון ש"אין בילה". לעומת זאת, בתערובת של טבל וחולין שחייבים להפריש, ואפי' מחמת הספק, הכל נחשב כטבל. ואכן הרמב"ם מציין בכמה מקומות: **"לפי שנעשה כולה טבל"**.

ה"מעדני ארץ" מקשה על סברתו מדוע נאמר שהכל כטבל? אם אין לו פרנסה ממקום אחר, הרי שאינו בכלל "דבר שיש לו מתירין", וצריך להיות מותר לגמרי! הוא מביא מרכבת המשנה[49] שמבאר את דעת הרמב"ם בזיתי מסיק וזיתי ניקוף כיון שמדאורייתא זיתי ניקוף בטלים בזיתי מסיק **הוה כטבל דרבנן, ונעשה הכל חייב בתרו"מ.**

48. מעדני ארץ הל' תרומות פ"ב ס"ק ב'.
49. מרכבת המשנה הל' תרומות פ"ה הי"ז.

4. ביטול פירות משנת מע"ע בפירות משנת מע"ש

לפי דברים אלו של ה"מרכבת המשנה" ולפי ההסבר הראשון שהבאנו לעיל בדברי המהר"י קורקוס נוכל לומר גם אנו, שהפירות של של שנת מעשר עני בטלים ברוב הפירות של שנת מעשר שני ובכך נפתרת גם הבעיה של ההפרשה משנה אחת על חברתה.

אך עדיין לא מתבארים דברי הרמב"ם בפירות שיש בהם ספק מע"ש ומע"ע. יתר על כן, החזו"א והגרשז"א שליט"א (ב"מעדני ארץ" שם) מקשים על סברת המהר"י קורקוס וה"מרכבת המשנה" שמצאנו בהלכה שאיסור בטל בהיתר, אך היתר אינו בטל באיסור בפרט בתערובת של יבש ביבש.

5. שיטת ה"טורי אבן": בתערובת – אין להפריש מיניה וביה

ה"טורי אבן"[50], ה"בית מאיר"[51] והחזו"א[52] מסבירים שהמשנה אינה עוסקת בתערובת של פירות. לדעתם בתערובת של פירות שבהם יש ספק שנים אין להפריש מיניה וביה.

ה"טורי אבן" וה"בית מאיר" מסבירים, שמדובר בפירות שנלקחו בשוק בשנה שלישית בתחילת העונה, ולכן עדיין רוב הפירות – משנה שניה. בכה"ג לא מדובר על "ביטול" אלא על "כל דפריש מרובא פריש", וכך מתבאר מתוך דברי הרשב"ם[53].

החזו"א מבאר את המשנה בדרך דומה, שמדובר בקופות שבהם פירות של שנה שניה וקופות אחרות ובהם פירות של שנה שלישית. כיון שאין תערובת של פירות משתי שנים, אין בעיה של הפרשה משנה על חברתה. לדעת הרמב"ם מפריש בכה"ג רק מעשר שני, ולראב"ד והר"ש – מעשר שני ומעשר עני.

הקושי העיקרי בדבריהם הוא, שאם מעיינים בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה ובהלכה, ובעיקר בדברי הרא"ש (על המשנה שם) מפורש שהמשנה עוסקת בתערובת של פירות. יתר ע"כ, השו"ע[54] מביא את דברי הרמב"ם כצורתם ואף שם מפורש שמדובר בתערובת! אעפ"י כן פסק מרן שיש להפריש מע"ש בלבד, בין כשרוב הפירות – משנת מעשר שני ובין כשמדובר בספק.

ה. סיכום

כפי שהזכרנו לעיל בסוף פרק ג' הבעיה הראשונה, דהיינו האם להפריש מע"ש או להפריש מע"ע ניתנת לפתרון ע"י הפרשה בנוסח של תנאי.

50. טורי אבן על ר"ה י"ג ע"ב ובאבני מלואים בסוף הטורי אבן שם.
51. בית מאיר על המשנה במכשירין פ"ב מי"א.
52. חזו"א שביעית ז' ט"ו ד"ה אלא.
53. מובא ברשב"א על חולין ו' ע"א, ועי' בתוספתא כפשוטה בביאור הארוך עמ' 179.
54. שו"ע סי' של"א סעי' קכ"ח.

הבעיה המרכזית מהבחינה ההלכתית בהפרשת אותם פירות היא הפרשה משנה על חברתה. מחד שיטת ה"טורי אבן" ודעימיה היא, שאי אפשר להפריש מיניה וביה בתערובת בגלל הבעיה הזו. מאידך הרמב"ם, הר"ש, הרא"ש ואחריהם הזשו"ע התעלמו מבעיה זו, והתירו להפריש מיניה וביה גם בתערובת, אך לא הגענו להסבר שמניח את הדעת, כדי להבין מדוע יותר להפריש משנה על חברתה, ולכן למעשה צ"ע.

במסגרת בירורנו פנינו למרן הגר"ש ישראלי שליט"א והרב שלמה מן ההר שליט"א, על מנת שמורי ההוראה יכריעו בשאלה הנ"ל, ותשובותיהם הובאו לעיל.